

Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)

Від автора

Кілька років тому, коли в Інституті літератури імені Тараса Шевченка НАН України виник задум підготовки багатотомної академічної історії української літератури, мені, як автору монографії про українську романтичну драму 30–80-х років XIX ст. (К.: Наукова думка, 1990), дісталися параграфи, що власне і стосувалися української драми. Щоправда, тут ішлося не про романтичну, а реалістичну у своїй основі драматургію 1870–1890-х рр., себто передусім творчість Марка Кропивницького та Івана Тобілевича (Карпенка-Карого). Обсяг цих текстів було визначено на рівні 3,5–4 друкованих аркушів про кожного з цих класиків.

Свою працю я розпочав із вивчення творчої спадщини Івана Тобілевича (Карпенка-Карого), тобто того письменника, який здався мені найскладнішим, а відтак і найцікавішим з когорта знаменитих корифеїв українського реалістичного театру й драматургії, хоча я мав уже досвід праці над творчістю іншого корифея — наприкінці 1980-х рр. для видавництва “Наукова думка” та “Дніпро” я готував томи вибраних драматичних творів Марка Кропивницького (обидва видання побачили світ 1990 р.).

Я досить швидко переконався у слушності висновку одного з найавторитетніших сучасних дослідників української драматургії, зокрема й творчості Івана Тобілевича, професора Ростислава Пилипчука, котрий писав, що “не знецінюючи того, що зроблено в справі видання творів і дослідження драматургічної і акторської творчості І. Карпенка-Карого”, про якого справді опубліковано “безліч досліджень у вигляді окремих монографій, статей у наукових збірниках, журналах і газетах”, на сьогодні “ми не можемо задовольнятися зробленим”¹.

Перше, що має мати перед собою дослідник творчої спадщини будь-якого письменника, особливо класика, це справжні, не спотворені цензурним втручанням, його тексти. Оскільки такого академічного зібрання творів і листування І. Тобілевича, врешті, як і будь-якого іншого українського митця XIX–XX ст.,

1 Пилипчук Р. Я. І. Тобілевич (Карпенко-Карий) — виданий і невиданий // Творчість І. Карпенка-Карого: слово і дія через віки. Збірник науково-методичних праць. — К., 2005. — С. 35.

в тому числі й Т. Шевченка, дотепер усе ще нема¹, виникли зрозумілі труднощі у пошуку тих варіантів текстів драм, які б цілком відповідали творчому задуму митця. До цього додалося й те, що відсутня також наукова біографія драматурга. Без таких видань дуже складно давати інтерпретаційну оцінку його творчості, врешті, непросто навіть хронологічно розташувати самі тексти драм. Академічне видання містить необхідні для всебічного й глибокого літературознавчого аналізу варіанти і редакції творів, дослідження історії і специфіки їхніх текстів, врешті, коментарі, що вкрай необхідно для справжнього наукового дослідження творчої лабораторії письменника, з'ясування особливостей його мистецької індивідуальності. Про складність вивчення своєї творчої спадщини писав і сам письменник, який дуже часто по кілька разів переробляв тексти творів. Так, у листі до сина Назара від 16 березня 1897 р. драматург зазначав з приводу комедії “Премудрий Соломон” (остаточна назва “Чумаки”): “Я тепер став дуже требовательним до себе, і через те мене мало задовольняє всяка річ, написана мною”².

Із відсутністю академічного зібрання творів і листів, а також наукової біографії драматурга (це своєю чергою передбачало замовчування окремих художніх текстів та фактів біографії письменника), безпосередньо пов'язана й відсутність ґрунтовних наукових досліджень, в яких неупереджено та всебічно була б проаналізована вся творча спадщина І. Тобілевича у контексті його часу, об'єктивно висвітлені всі складові його світогляду³, врешті повною мірою було б написано про його внесок у розвиток театрального мистецтва передусім як актора тощо.

1 За спостереженням Р. Пилипчука, крім текстів “деяких недрукованих переробок, серед яких і «Мазепа» (за К. Милославським-Винниковим)”, є ще ціла низка досі неопублікованих незакінчених начерків і листів Карпенка-Карого (див.: *Пилипчук Р. Я. І. Тобілевич* (Карпенко-Карий) — виданий і невиданий. — С. 37-38).

2 *Карпенко-Карий І. (І. К. Тобілевич)*. Твори: В 3 т. — К., 1961. — Т. III. — С. 233. Далі покликання на це видання наводяться в тексті — римська цифра означає номер тому, арабська — сторінку.

3 Така потреба спричинена хоча б тим, що, за словами Р. Пилипчука, “у працях дослідників радянського часу сфальсифіковано політичну діяльність І. Тобілевича в Єлисаветграді: його приписано до таємного гуртка народників-землевольців, тим часом як він належав до т. зв. українофільського гуртка типу українських «Громад» у Києві та інших великих містах” (*Пилипчук Р. Я. І. Тобілевич* (Карпенко-Карий) — виданий і невиданий. — С. 38-39).

балада про сербина, а тому й перша редакція драми, написана й видрукована 1896 р., мала назву “Сербин”. Остаточна редакція твору уже під назвою “Лиха іскра поле спалить і сама щезне” була опублікована 1903 р. у збірці “Драми і комедії”. Жанр драми можна визначити як історична драма-балада. Дія твору датована XVII століттям — можливо, це його початок, бо персонажі згадують зруйнування Кафи скоріше всього 1616 р. як недавню подію.

Драма розпочинається діалогом татарина Кузьми Мамає (він хоче їсти — ця деталь супроводжує цього персонажа упродовж усього твору) і запорожця Юліана, який, як виявляється, “родився [...] на світ молдавським господарем і князем жити повинен” (II, 77). Вони сприймаються як побратими, бо, виявляється, колись Юліан врятував Кузьму від смерті. Ці персонажі водночас заявлені як негативні — татарин є грабіжником та вбивцею (розповідає, що “задавив трьох крамарів і двох проктнув” — II, 57), а Юліан будь-що хоче заволодіти молдавським престолом. Відтак для здійснення своєї мети Юліан пропонує їхати в Україну, де живе дуже багатий козацький полковник Платон. Отже, Юліан прагне його багатство “до рук своїх прибрати, а з золотом Платона добуду в Цареградї султанський фірман на батьківський престол молдавського господаря” (II, 58). Це багатство Юліан хоче здобути, завоювавши любов вродливої сестри Платона Ялини, а тому наказує Кузьмі в Україні бути “богобоязним, тихим і смирним, як ягня, щоб не довідався хто, що ми вовки в овечій шкурі” (II, 58).

Наступні яви представляють уже козаків, які, зрозуміло, також говорять про Платона, його сестру Ялину та козака Данила, з яким Ялина має одружуватись. Ці козаки врешті й описують Юліанові зовнішність Ялини, краса якої подана у стилістиці П. Куліша в його характеристиці Орисі з однойменної ідилії: Ялина така гарна, “як ясна зоря на небі” (II, 61), вона “така вродлива, що хто її побачить раз, повік вже не забуде Ялининих очей” (II, 61). Цікаво, що таку характеристику Ялині дає шинкаря Настя, образ якої майже тотожний знаменитій степовій кабашниці Насті Горовій з народних дум та історичної драми П. Куліша “Байда, князь Вишневецький” (1884). Настя, зрозуміло, має риси дівчини дещо легкої поведінки, хоча козаки ставляться до неї з певною пошаною.

Врешті з’являється й наречений Ялини Данило, який має практично ті ж риси характеру, що й Данило з “Бондарівни”.

Відтак драматург заявляє й одне з головних зіткнень драми — суперництво Данила та Юліана за дівчину, який, на мою думку, все ж не є зав'язкою твору, бо конфлікт драми не в стосунках цих персонажів, а в думках і вчинках Ялини.

Наступна дія переноситься вже в Україну — у маєток багатого козака Платона. Вона розпочинається піснею про те, як старша сестра втопила меншу, бо меншу мають сватати, а старшу ні. Відтак Ялина й Марта, які співають пісню, аналізують зміст цього твору — коли Ялина такий вчинок різко засуджує, називаючи старшу сестру душогубкою, то Марта вважає, що у творі йдеться про трагічне кохання — на її думку, обидві сестри кохали одного хлопця, а він лише меншу, і “старша збожеволіла від кохання та й втопила свою сестру” (II, 67). Тут можемо говорити й про відгомін біблейського сюжету про кохання Якова до меншої доньки Лавана Рахілі — коли Яків відслужив за Рахіль сім років (цей мотив Карпенко-Карий використав у драмі “Чумаки”), Лаван справив їм весілля, але для шлюбної ночі замість Рахілі відправив старшу доньку Лію. Відповідаючи наступного ранку на гнів Якова, Лаван сказав: “У нашій місцевості не робиться так, щоб віддавати молодшу перед старшою”¹.

У своїй розмові з Мартою Ялина заявляє, що їй байдуже любов Данила, адже дівчина ще не знає цього почуття. Такі слова власне є думками й почуттями Тетяни (“Бондарівна”), яка справжнє кохання пізнала лише тоді, коли зустріла Тараса. Відтак Ялина всю розмову переводить на питання можливого одруження Марти й Платона.

Певною мірою ідеальною героїнею цієї драми може вважатися Марта, кохання якої до Платона поєднає в собі (як певною мірою й Тетяни до Тараса з “Бондарівни”) особисті почуття та розуміння його історичної місії воїна, захисника рідної землі. Цікаво, що перша редакція цієї драми “Сербин” такі думки заявляла більш виразно. Ось що каже Марта Софроніві (у драмі “Лиха іскра...” це Платон), проводжаючи його в похід: “Я прошу Бога, щоб ти вернувся; коли ж за віру і за всіх за нас поляжеш, то й на те його святая воля! Я ж буду вірною тобі і мертвому, як от тепер живому. І в пташку обернусь і щебетати тобі буду в степу широкім на могилі”². Як уже йшлося, Тетяна

1 Буття. – 29. – 26 // Біблія, або Книги Святого письма Старого і Нового заповіту. – С. 43.

2 *Тобілевич І.* (Карпенко-Карий). Твори: В 6 т. – Т. 1. – С. 228.

Зміст

Від автора	5
I. Основні етапи життєвого шляху	8
II. Методологічні засади вивчення творчості	
I. Тобілевича (Карпенка-Карого)	27
III. Початок літературного шляху — 1880-ті роки	39
IV. Драматургія 1890-х років	84
V. Творчість початку ХХ століття — від “Хазяїна” до “Житейського моря”	128
Замість висновків	169
Показчик оригінальних драматичних творів І. Тобілевича (Карпенка-Карого)	171
Список рекомендованої літератури	172